

Damjan Hancič*

Okupatorjeve izselitve civilnega prebivalstva v okrožju Kamnik med drugo svetovno vojno**

IZVLEČEK

Avtor na podlagi arhivskih virov poda pojavnne oblike in številčni obseg okupatorjevih nasilnih izselitev lokalnega slovenskega prebivalstva med drugo svetovno vojno iz okrožja Kamnik. Prispevek dopolnjuje nekatere do sedaj že opravljene raziskave v zvezi s to problematiko ter prikaže tudi nekatera nova, še neraziskana dejstva. Med nemško okupacijo je v kamniškem okrožju prihajalo do različnih nasilnih oblik preseljevanja prebivalstva (izgoni, izselitve, preselitve), ki so bile posledice vojno-političnih delovanj tako nemškega okupatorja kot partizanske strani. Takšne (iz)selitve so skupno prizadele okoli 4 odstotke prebivalstva, ki je tedaj živelo na tem območju. Nemški okupator je najprej že v prvih tednih okupacije s tega območja na Hrvaško (NDH) in v Srbijo izselil slovensko inteligenco in nosilce slovenske narodne zavesti. Nato je od začetka leta 1942 do konca 1944 v stari rajh (Nemčijo) v več valovih deportiral sorodnike in domnevne ali dejanske sodelavce partizanov. Določen del jih je interniral tudi v koncentracijska taborišča. Poleg tega so nemške oblasti spomladi 1942 več prebivalcev izselile tudi na skrajnem jugovzhodu okrožja iz neposrednega obmejnega pasu ob novo začrtani meji z italijansko Ljubljansko pokrajino. Po drugi strani pa so nemške oblasti organizirale tudi Transporte tistih prebivalcev, ki so jih ogrožali partizani in so sami zaprosili za izselitev iz kamniškega okrožja v notranjost rajha.

Ključne besede: druga svetovna vojna, okupacija, izseljevanje, begunci, Kamnik

* Dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana, damjan.hancic@scnr.si; ORCID: 0009-0002-1885-1885

** Študija je nastala v okviru raziskovalnega programa *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju* (P6-0380), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

ABSTRACT

THE RELOCATION OF THE CIVILIAN POPULATION IN THE KAMNIK DISTRICT BY THE OCCUPIERS DURING WORLD WAR II

Based on archival sources, the author presents the various forms and scope of the forced relocation of the local Slovenian population from the Kamnik district, carried out by the occupiers during World War II. The contribution complements some of the existing research on this issue and presents new facts that have not yet been researched. During the German occupation of the Kamnik district, various forms of forced relocation of the population were carried out (expulsions, evictions, deportations), resulting from the military-political actions of both the German occupiers and the Partisan side. In total, these relocations affected around 4 % of the population living in the area at the time. During the first weeks of the occupation, the German occupiers deported the Slovenian intelligentsia and the proponents of Slovenian national consciousness from this area to the Independent State of Croatia and Serbia. From the beginning of 1942 until the end of 1944, the relatives and alleged or actual collaborators of the Partisans were deported to the Old Reich (Germany) in several waves. Some of them were also interned in concentration camps. Furthermore, in the spring of 1942, the German authorities also relocated many inhabitants from the extreme southeast of the Kamnik district by the immediate border zone along the newly drawn border with the Italian Province of Ljubljana. On the other hand, the German authorities also organised transports of the inhabitants threatened by the Partisans, who had applied for relocation from the Kamnik district to the interior of the Reich.

Keywords: World War II, occupation, relocation, refugees, Kamnik

Uvod

Sile osi so 6. aprila 1941 napadle Kraljevino Jugoslavijo in v nekaj dneh zlomile odpor njene vojske. Po kapitulaciji so si jugoslovanski del Slovenije razdelile Nemčija, Italija in Madžarska, majhen del pri Bregani tudi Neodvisna država Hrvaška (NDH). Štajersko, Gorenjsko ter 90 km dolg in od 10 do 15 km širok pas južno od Save na Dolenjskem je zasedla nemška vojska. Za to območje je Hitler izbral tak okupacijski sistem, kot ga je leto dni prej uvedel v zasedenih francoskih pokrajinah Alzaciji in Lotaringiji ter v Luksemburgu.¹ Dotedanji srez Kamnik, večji del sreza Litija in severovzhodni del sreza Ljubljana je nemški okupator združil v eno upravno enoto – kamniško okrožje. Obsegalo je celotno območje vzhodne Gorenjske (razen Trojan in Zagorja, ki sta bila priključena gavu Štajerska). Na jugovzhodu in jugu pa je meja okrožja segala

1 Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* (Maribor, Založba Obzorja, 1968), 39–41.

celo okoli 10 do 15 km južno od reke Save. Jeseni 1941 je okrožje Kamnik obsegalo 881 km² in imelo 58.962 prebivalcev² (okoli 300 km² več po površini in okoli 20.000 več po prebivalstvu kot predvojni kamniški srez).³

Ena od najkrutejših oblik nemške okupacije in s tem povezanega vojnega nasilja je bilo – poleg streljanja talcev in požiganja vasi, ki naj bi sodelovale s partizanskim gibanjem⁴ – tudi nasilno izseljevanje prebivalstva. To se je kazalo v obliki okupatorjevih množičnih ali posamičnih izgonov domačega slovenskega prebivalstva. Ob tem je treba omeniti, da v širši sklop problematike medvojnega preseljevanja v kamniškem okrožju sodita še dve pojavi obliki: nasilni izgoni prebivalstva iz kraja bivanja s strani oblastnih organov partizanskega gibanja⁵ in od okupatorskih oblasti vodena načrtna nemška kolonizacija oziroma naseljevanje Nemcev na tem območju v letih 1942 in 1943.⁶ Ker pa sta bili ti dve problematiki v preteklosti že obdelani, ju v pričujočem prispevku ne bom obravnaval.

Izgon nosilcev slovenske narodne in politične zavesti

Čeprav je bil ob okupaciji cilj vseh treh okupatorjev enak – potujčiti in s tem uničiti slovenski narod kot etnično enoto –, so nacisti hoteli Slovence potujčiti najbolj brezkompromisno in na kratek rok, s popolnim uničenjem vsega, kar je bilo slovensko. Zato so takoj posegli na vsa področja družbenega življenja in delovanja. Tako so si prizadevali za spremembo zunanjega videza dežele, prepoved rabe slovenskega jezika, uvedbo nemškega šolstva, uničevanje slovenske kulture, ukinitvev političnih strank, društev in organizacij, aretacije narodno zavednih Slovencev, deportacije, prisilno delo, pošiljanje v koncentracijska taborišča, streljanje talcev idr.⁷ Nemški okupator se je že teden dni po kapitulaciji kraljeve jugoslovanske vojske na zasedenem ozemlju lotil izгона najvišjega sloja izobraženstva, duhovnikov ter nekaterih najpomembnejših nosilcev predvojnih političnih funkcij in uradništva starojugoslovanske države. V Mariboru (za Sp. Štajersko) in na Bledu (za Gorenjsko) je bil ustanovljen nemški preseljevalni štab, sestavljen iz izkušenega že vpeljanega kadra, ki je pred tem deloval pri izseljevanjih na območju okupirane Poljske. Nemške oblasti so za sprejem Slovencev, ki so jih izseljevali v NDH, Srbijo in v Tretji rajh, ustanovile posebna zbirna taborišča v Mariboru, Rajhenburgu (Brestanica), Begunjah in Šentvidu pri Ljubljani.⁸

2 SI AS 1603, t. e. 2, Beschreibung der Kreise, 11. 2. 1944, Bericht, 4. 3. 1944.

3 *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine* (Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937), 177.

4 Z izrazom partizansko gibanje je v prispevku poimenovano odporniško in revolucionarno gibanje pod vodstvom Komunistične partije.

5 Damjan Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem, 1941–1945* (Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011), 66.

6 Damjan Hančič, »Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945«, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94, št. 4 (2023): 79–101.

7 Marjan Žnidarič, »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, *Slovenci in leto 1941*, št. 2 (2001): 192.

8 Marica Karakaš Obradov, »Migracije Slovencev na hrvaško območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo)«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2012): 142.

Če se omejimo zgolj na Gorenjsko, lahko ugotovimo, da je bila med zadolžitvami šefa civilne uprave na Gorenjskem Frantza Kutschere tudi priključitev k Nemčiji s ponemčenjem rasno in politično primerne domačega slovenskega prebivalstva. Preostale Gorenjce naj bi izgnali in na njihove domove naselili Nemce. Obenem bi uvajali nacionalsocialistično totalitarno pravno in vojno-gospodarsko korporativno ureditev, ki naj bi zmanjšala socialna nasprotja in omogočila izkoriščanje vseh naravnih in človeških virov za potrebe nemške države.⁹ To je bilo v nasprotju s haaškimi konvencijami iz leta 1899, ki so ščitile domače prebivalstvo pred takšnimi posegi okupatorja.¹⁰ Ker je imel šef civilne uprave poleg urejanja splošnih, gospodarskih in varnostnih razmer na zasedenem ozemlju Gorenjske hkrati tudi naloge pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, je usmerjal delovanje izpostave tega urada na Bledu oziroma kasneje v Radovljici. Urad je najprej vodil Alois Maier Kaibitsch iz Celovca, njegov namestnik je bil dr. Herbert Friedl, z referentoma Rudolfom Schluiferjem in Friederichom Jaklinom ter vodjo preselitvenega urada stotnikom Richardom Baumgartlerjem in dr. Helmutom Glaserjem. Štab za naseljevanje Nemcev je vodil inženir Konrad Nimpfer. Pri svojem ponemčevalnem delu so se v tem uradu opirali tudi na urad poveljnika varnostne službe Fritza Volkenborna,¹¹ referenta tajne državne policije (Gestapo) dr. Hansa Bauerja ter urad za varnost pod vodstvom Franca Pacherja.¹² Po navodilih državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja iz aprila 1941 naj bi v prvem valu izgnali najvplivnejše slovenske »nacionaliste«, v drugem valu priseljene na Gorenjsko po letu 1914, v tretjem valu Slovence iz 20 km širokega pasu ob okupacijski meji z Italijo in v četrtem valu za ponemčenje rasno in politično neprimerno prebivalstvo.¹³ Vendar so gospodarski razlogi in presenetljivo dober rezultat rasnih pregledov, po katerem naj bi bilo le 15 odstotkov Gorenjcev neprimernih za ponemčenje, te načrte močno zmanjšali, zato jim je uspelo izvršiti le prvi val izselitev.¹⁴

Po podatkih Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo naj bi nemški okupator z območja okrožja Kamnik¹⁵ v prvih tednih okupacije izgnal skupaj 399 oseb, in sicer 277 iz tedanjega okraja Kamnik ter 122 iz okraja Litija.¹⁶ To so bili pripadniki najvišjega sloja tedanjega izobraženstva (advokati,

9 Ivan Križnar, *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945* (Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007), 58.

10 Ibidem.

11 Julija 1942 je Volkenborna zamenjal Josef Vogt, njega pa marca 1943 Alojz Presterer in nato tega Karl Ruchs.

12 Ivan Križnar, *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem* (Jesenice in Ljubljana: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000), 35.

13 Ibid., 56.

14 Ibid., 58.

15 V obdobju prvega vala selitev kamniško okrožje (nem. *Kreis Stein*) še ni bilo oblikovano, ampak sta na tem ozemlju med majem in avgustom 1941 začasno obstajala kamniški (nem. *Bezirk Stein*) in (okrnjeni) litijski okraj. Okraj Kamnik je poleg predvojnega kamniškega sreza obsegal še ljubljansko Posavje (Črnuče, Dol, Šentjakob, Pšata), ki je pred vojno spadalo pod srez Ljubljana okolica.

16 Ivan Vidali, »Boj za svobodo – Izbrani spomini udeležencev NOB v Kamniškem okrožju,« *Kamniški zbornik* 7, (1961): 10.

študenti), duhovniki (župniki in kaplani) in nekateri najpomembnejši nosilci političnih funkcij ter uradništva starojugoslovanske države. Vendar se zgornje številke verjetno nanašajo zgolj na posameznike, določene za izselitev, brez njihovih družin. Iz ohranjenih popisov izseljenih oseb, ki so se nekaj tednov nahajale v prehodnem taborišču v Šentvidu pri Ljubljani, je ob upoštevanju števila njihovih družinskih članov, ki so jih nameravali vzeti s seboj v izgnanstvo, razvidno, da naj bi bilo iz tedanjega okraja Kamnik izseljenih kar okoli 400 oseb.¹⁷ Poimensko določenih oseb za izselitev, ki so se nahajale v šentviškem taborišču, je bilo iz okraja Kamnik 167. Ker pa so tisti, ki so bili poročeni, s seboj vzeli še žene in otroke oziroma duhovniki gospodinje, naj bi bili potem izseljeni kar 403.¹⁸ V to število pa niso vštete redovnice in redovniki iz ukinjenih samostanov na tem območju, ki jih je nemški okupator prav tako izgnal, vendar ločeno in jih ni zadrževal v prehodnem taborišču Šentvid skupaj s prej omenjenimi. Mekinjske uršulinke so nemški vojaki denimo že 23. aprila 1941 zjutraj z dvema poštnima avtomobiloma odpeljali do Stične in jih tam odložili, da so morale nato same priti do ljubljanskega uršulinskega samostana.¹⁹ Na podoben način so iz kamniškega okrožja izgnali še frančiškane iz Kamnika, lazariste iz Grobelj, usmiljene brate iz Kamnika, šolske sestre iz Repenj pri Vodica, usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega iz Mengša, usmiljene sestre sv. Križa iz Male Loke pri Ihanu in zagrebške usmiljenke iz Kamnika.²⁰ Ker je točno število izgnanih redovnikov in redovnic težko ugotoviti, lahko na osnovi nekaterih posamičnih podatkov sklepamo, da je šlo za skupno okrog 110 oseb, kar se potem sklada tudi z zgoraj omenjeno številko 277 izgnanih (brez upoštevanja njihovih družinskih članov).²¹ Iz nekaterih nekoliko kasnejših okupatorjevih virov izvemo, da so kamniško območje na lastno pobudo zapustile (oziroma se tja niso vrnile) še nekatere posamezne osebe, po večini bolj izobražene ali bogatejše, in se umaknile v Ljubljano, ki je bila pod italijansko zasedbo. Zasedimo jih v seznamih »izseljenih oseb«, pripravljenih v uradu deželnega svetnika za potrebe upravljanja razlaščenih nepremičnin, ki so jih izseljeni zapustili na območju kamniškega okrožja.²² V teh seznamih se te osebe pojavljajo skupaj s tistimi, ki jih najdemo že v popisu iz prehodnega izselitvenega taborišča Šentvid, in tistimi, ki so jih kasneje izgnali iz njihovih domov zaradi sodelovanja s partizani, ali tistimi, ki so zaradi vojnega nasilja ali groženj partizanov sami zaprosili nemške oblasti za preselitev v »stari« rajh.²³ Tako se

17 SI AS 1626, t. e. 2, Umsiedlungslager St. Veit, Verzeichnis der abgegebenen Daten für Gemeinden, Kreis Stein.

18 Ibid. Vidali navaja podatek, da so Nemci v prvem valu selitev iz kamniškega okrožja izselili 262 oseb, od teh 66 duhovnikov, sodnikov, učiteljev in študentov. – Vidali, »V boj za svobodo«, 14.

19 Damjan Hančič, »Uršulinski samostan v Mekinjah do leta 1941«, v: Marija Jasna Kogoj, ur., *Tristo let ljubljanskih uršulink* (Ljubljana: Družina, 2002), 102.

20 France M. Dolinar, »Slovenska škofa in okupacija«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, *Slovenci in leto 1941*, št. 2 (2001): 203.

21 Z območja današnje UE Kamnik (občini Kamnik in Komenda) je bilo v tej fazi izgnanih skupno 76 oseb, od tega 36 moških, 16 žensk in 24 otrok. – Peter Klavčič, »Nekaj podatkov o prisilnem izseljevanju Kamničanov v letih 1941 do 1945«, v: Zvone Verstovšek, ur., *Kamniški zbornik* 7 (Ljubljana: Občina Kamnik, 1961), 387, 388.

22 SI AS 1603, t. e. 36, Persönliche Angelegenheiten, Verzeichniss der Ausgesiedelten Häuser und Grundbesitze des Reichskommissars in der Gemeinden (nedatirani sezname). SI AS 1603, t. e. 21, IV. Beschlagnahme und Einweisungsbescheide bewegliches und unbewegliches Vermögen slowenischer Besitzer, 1941–1945.

23 Ibid.

najverjetnejša številka vseh izgnanih iz kamniškega okraja v prvem valu okupatorjevih izgonov giblje okoli 550, kar je predstavljalo okoli 1,2 odstotka prebivalstva v tem okraju. Za tedaj še obstoječi samostojni litijski okraj, ki je nato po združitvi v kamniško okrožje predstavljal njegov najbolj jugovzhodni del, je število izgnanih v prvem valu še težje ugotoviti. Mogoče je sklepati, da bi se končna številka izseljenih oseb, skupaj z njihovimi družinskimi člani oziroma člani skupnega gospodinjstva, gibala okoli 150.²⁴ Skupno naj bi prvi izselitveni val v celotnem kamniškem okrožju zajel okoli 700 oseb, kar je predstavljalo 0,8 odstotka prebivalstva.

Potek izgona

Na podlagi več povojnih pričevanj izgnanih oseb iz kamniškega²⁵ in drugih gorenjskih okrožij²⁶ je razvidno, da so družinskega očeta oziroma tistega, ki je bil primarno določen za izgon, že konec aprila ali v začetku maja aretirali in zaprli v razpuščenih škofovih zavodih v Šentvidu pri Ljubljani. Nato pa so v začetku julija policisti 181. rezervnega policijskega bataljona (RPB) s pomočjo krajevnih orožnikov zgodaj zjutraj obkolili hiše, v katerih so stanovali družinski člani teh oseb, in zahtevali, da se v dveh urah pripravijo za odhod. Izgnani so lahko vzeli s seboj po dve obleki, nekaj perila in 200 starojugoslovanskih dinarjev, vse drugo, zlasti zlatnino, hranilne knjižice, devize, pa so morali pustiti na svojih domovih. Ko so jih odpeljali v Šentvid, so zapečatili njihova stanovanja, občinske komisarje pa določili za varuhe teh stanovanj; šef civilne uprave je njihovo imetje zaplenil kot »nemški državi in narodni skupnosti sovražno lastnino«.²⁷ Na podoben način so iz kamniškega okrožja izgnali tudi slovenske duhovnike, ki so jim v začetku maja 1941 najprej zaplenili cerkveno posodje in več izmed njih za nekaj dni zaprli v občinski zapor v Domžalah ter jih zaslili v zvezi z njihovim predvojnim narodnobuditeljskim in kulturnim delom, nato pa jih odpeljali v zbirno taborišče Šentvid.²⁸

Poklicna struktura izgnanih iz okrajev Kamnik in Litija

Če pogledamo poklicno strukturo 277 iz kamniškega okraja izgnanih oseb, ugotovimo, da so največji del izgnanih predstavljali redovniki in redovnice (36 odstotkov), sledijo jim škofijski duhovniki (15 odstotkov), učitelji in učiteljice (11 odstotkov) ter obrtniki (7 odstotkov). Z zelo majhnimi odstotki jim nato sledijo študenti,

24 SI AS 1626, t. e. 2, Umsiedlungslager St. Veit, Verzeichnis der abgegebenen Daten für Gemeinden, Kreis Litai.

25 Vidali, »V boj za svobodo«, 12–14.

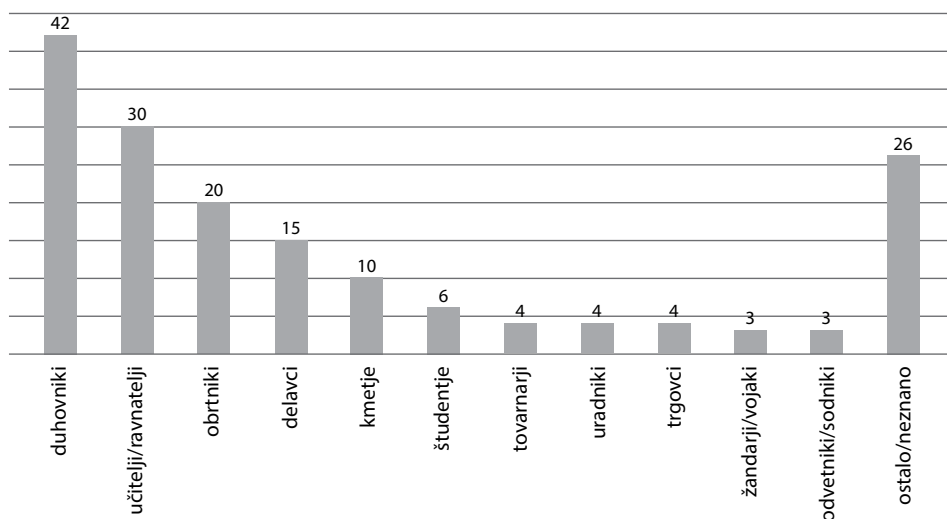
26 Križnar, *Jeseniško okrožje*, 58.

27 Ibid.

28 NŠAL 332, Gregorij Rožman, t. e. 17, Pismo T. A. o aretacijah duhovnikov na kamniškem okrožju; maj 1941. V navedenem viru se sicer navaja, da so jih iz občinskega zapora Domžale odvedli v zapor v Begunjah, vendar iz drugih virov izvem, da so jih najverjetneje odpeljali v Šentvid.

uradniki, tovarnarji, orožniki in oficirji ter sodniki in odvetniki.²⁹ Iz teh števil je razvidno, da sta bila v prvem valu izselitev s kamniškega območja prizadeta zlasti slovenska Rimskokatoliška cerkev in slovensko učiteljstvo.

Graf 1: Poklicna struktura izseljenih v prvem valu okupatorjevih selitev iz okraja Kamnik (brez okraja Litija) v obdobju maj–julij 1941; grafični prikaz je izdelan na podlagi podatkov s seznamov zaprtih v prehodnem taborišču Šentvid pri Ljubljani, zato ne vsebuje iz okraja izgnanih redovnikov in redovnic

Vir: SI AS 1626, t. e. 2, Umsiedlungslager St. Veit, Verzeichnis der abgegebenen Daten für Gemeinden, Kreis Stein

Nekoliko manj pestra je bila poklicna struktura izgnanih iz tedanjega okraja Litija. Tudi tu med izgnanimi prevladujejo duhovniki ter učitelji in učiteljice. Tako imamo med 19 poimensko navedenimi osebami šest duhovnikov, šest učiteljev/učiteljic, dva uradnika, dva študenta ter po enega organista, enega trgovca z lesom ter enega pomožnega delavca.³⁰

Zbiranje izgnanih v prehodnem taborišču in njihov izgon v NDH in Srbijo

Transporti začasno zaprtih oseb iz prehodnega taborišča Šentvid pri Ljubljani so se vršili med 5. julijem in 10. julijem 1941, ko je bilo v Srbijo in NDH izgnanih 2387 oseb z Gorenjske,³¹ čeprav so že precej zmanjšani načrti nemškega okupatorja kot

²⁹ SI AS 1626, t. e. 2, Umsiedlungslager St. Veit, Verzeichnis der abgegebenen Daten für Gemeinden, Kreis Stein.

³⁰ SI AS 1626, t. e. 2, Umsiedlungslager St. Veit, Verzeichnis der abgegebenen Daten für Gemeinden, Kreis Litai.

³¹ Nataša Budna, Jože Dežman in Janez Lušina, *Gorenjski partizan: Gorenjski odred 1942–1944* (Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992), 7.

predpogoj za začetek uspešne germanizacije predvidevali izselitev še vsaj okoli 15.000 oseb.³² Kot je bilo že omenjeno, so bili od konca aprila do začetka julija v preselitvenem taborišču Šentvid zaprti večinoma moški in samske ženske, medtem ko so bili njihovi družinski člani doma. V začetku julija so tudi te začeli voziti v to taborišče, in to najprej iz radovljiškega okraja. Ker so morali transporti iz Šentvida prečkati okupacijsko mejo in voziti skozi Ljubljano, so prebivalci Ljubljane, zbrani na glavni železniški postaji, pripravili protinacistične demonstracije. Italijanske oblasti so demonstrante razganjale, nato pa so prepovedale, da bi se transporti ustavljali na glavni železniški postaji.³³ Glede na dogovor med NDH in Tretjim rajhom v Zagrebu 4. junija 1941 so katoliške duhovnike skupaj z nekaterimi njihovimi ožjimi sorodniki, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu, namesto v Srbijo odpeljali na območje NDH. Duhovnike iz Gorenjske in Mežiške doline, 169 po številu, so tako 10. julija odpeljali iz Šentvida z zadnjim transportom in jih izpustili v Slavonskem Brodu. Od tam se jih je veliko vrnilo v Ljubljansko pokrajino.³⁴

Ker izseljeni iz prvega izselitvenega vala večinoma niso bili kmetje in obrtniki, njihov izgon ni skoraj nič koristil nemški kolonizaciji, saj izgnanci zanj doma niso pustili ustrezne imovine, na primer ustrezno velikih kmetij.³⁵ Okupator je nato nameraval iz kamniškega okrožja izseliti še 7617 oseb, od tega bi jih morali 6450 izseliti v NDH in Srbijo, 1167 pa v Nemčijo, vendar se to ni zgodilo, ker so bile deportacije ustavljene.³⁶ Kljub temu pa je strah pred splošno selitvijo med ljudmi ostal še vedno zelo prisoten. Šef civilne uprave Kutschera se do konca svojega mandata ni hotel javno izjasniti glede ustavitve preseljevanja, novi šef civilne uprave dr. Friederich Rainer pa je 10. februarja 1942 napovedal, da izгона »miroljubnega prebivalstva z Gorenjske« ne bo več, ob tem pa zagrozil z izgonom družin partizanov in ustreljenih talcev.³⁷

Izselitev prebivalcev iz neposrednega pasu ob novi nemško-italijanski državni meji

Določanje nove državne meje med Tretjim rajhom in Kraljevino Italijo je trajalo več mesecev, do konca leta 1941 ali do začetka leta 1942.³⁸ Nato so se lotili označevanja meje na terenu, pri čemer so izselili vse prebivalce v 200-metrskem obmejnem pasu. Ob tem je treba povedati, da takšna izselitev prebivalcev ni bila posledica germanizacijskih načrtov ali okupatorjevih kaznovanih ukrepov, pač pa je bila izvedena zaradi boljšega varovanja nove državne meje. Večino ljudi so preselili v okoliške kraje na

32 Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 2, Raznarodovanje (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010), 169, 190.

33 Ibid., 165.

34 Ibid.

35 Ibid., 343–48.

36 Ibid., 343.

37 Križnar, *Jesenjsko okrožje*, 60.

38 SI AS 1603, t. e. 2, Gemeindegrenzen, Ortsverzeichnisse, Ortsklasseneinteilung, 1941–1944.

nemškem okupacijskem ozemlju ali jim dovolili, da se izselijo v Ljubljansko pokrajino.³⁹ Izseljene objekte so večinoma podrli ali jih preuredili za potrebe nadzora prehoda meje, denimo v opazovalnice in bunkerje. Celotno vodstvo ukrepov za vzpostavitev mejnega pasu na območju gava Koroška, tj. v treh gorenjskih okrožjih, je bilo v rokah višjega vodje SS in policije v vojnem okrožju XVIII, SS-Gruppenführerja in generalporočnika policije Erwina Rösenerja.⁴⁰ Varnostni ukrepi so obsegali izpraznitev pasu vzdolž meje, ki je vključevala tako izgon prebivalcev kot tudi podrtje hiš ter drugih objektov v takšni širini, da je bil zagotovljen dober nadzor. Hkrati so se lotili tudi poseka gozdnatih predelov v tem pasu, čiščenja zaraslih površin in grmičevja. Sledile so postavitev žičnih ovir vzdolž meje in ustrezne okrepitve z dodatnimi varnostnimi ukrepi na določenih krajih. Pred izvajanjem teh ukrepov so vse prizadete prebivalce povabili na občinski urad in jim tam v prisotnosti carinske mejne zaščite, državne policije in varnostne službe, občinskih komisarjev in lokalnih kmetovalcev še enkrat predstavili razloge za nujnost njihove odselitve. Nato je sledila še obravnava z vsakim posameznikom posebej.⁴¹

V celotnem obmejnem pasu na Gorenjskem, ki je v dolžini 123 km segal od Porezna do Bogenšperka in je bil razdeljen na odseke od A do G, so nemške oblasti porušile skupno 405 zgradb in izselile 590 oseb.⁴² Pri delih za utrjevanje meje je Rösener sredi junija 1942 zahteval vpoklic 1200 pripadnikov vermanšafta. Tako je sredi avgusta 1942 deželni svetnik okrožja Kamnik poslal območnemu štabu RAD⁴³ dopis s seznamom pripadnikov vermanšafta za graditev ovir na meji. Iz njega je razvidno, da je bilo iz kamniškega okrožja na delo na mejno območje poslanih 265 pripadnikov tega oddelka.⁴⁴ V kamniškem okrožju, ki je obsegal odseka F in G, so preseljevalna dela v okviru odseka G začeli 14. maja 1942. Odsek je obsegal občino Šmartno pri Litiji v dolžini 15 km in zajemal precej težak teren. Ker pa naj bi različni begunci onstran meje grozili delavcem pri rušenju, so na dveh krajih morali zaprositi za varstvo policije, ki je takoj intervenirala in preprečila nadaljnje incidente. Skupno naj bi bilo na tem odseku preseljenih 67 oseb in porušeni 67 objektov.⁴⁵ Naslednji teden, 20. maja 1942, so začeli uvodne razgovore, da bi pripravili praznjenje odseka F v dolžini 18 km na območju Trebeljevega; tudi tu je bil teren ob meji izredno težak. Šele 2. junija 1942 pa so bile razmere takšne, da so lahko začeli izpraznitvijo, ki je bila končana v nedeljo zvečer, 7. junija 1942. Razen najdenih partizanskih predmetov za opazovanje v zapuščenih hišah

39 Damjan Hančič, »Meja med Tretjim rajhom in Italijo v južnem delu okrožja Kamnik,« *Kronika* 73, št. 1 (2025): 155–172.

40 Kornelija Ajlec in Božo Repe, *Razkosana Slovenija. Okupacijske meje med drugo svetovno vojno* (Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021), 81, 84.

41 Ibid., 139.

42 Ivan Križnar, *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945* (Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003), 101.

43 RAD (Reichsarbeitsdienst – državna delovna služba. V času Tretjega rajha je bila to nacistična organizacija, ki je združevala žensko in moško mladino od 18. do 25. leta starosti za opravljanje javnih del. – *Karawanken Bote*, »Gorenjci v službi z lopato,« 8. 5. 1943, 6.

44 SI AS 1603, t. e. 41, Namensverzeichnis der Wehrmannschaftsstandarte Stein, »Grenzsicherheitszone, Grenzhindernissbau«, 12. 8. 1942.

45 Ajlec in Repe, *Razkosana Slovenija*, 141, 142.

in streliva je delo potekalo brez incidenta. Nekaj družinam, ki so naknadno zaprosile, da bi zaradi sorodnikov odšle v Ljubljansko pokrajino, je bilo to dovoljeno. Na tem odseku je bilo preseljenih 100 oseb in porušenih 60 objektov.⁴⁶ Več prebivalcev obmejnih občin Šmartno pri Litiji in Trebeljevo je na ozemlje Ljubljanske pokrajine pobegnilo že konec leta 1941 in v začetku leta 1942, o čemer priča več ohranjenih poročil orožniških postaj.⁴⁷

Na podlagi temeljitega poročila o izselitvi obmejnega pasu, izdanega spomladi 1943, lahko ugotovimo, da je bilo iz nemško-italijanskega obmejnega pasu na ozemlju okrožja Kamnik preseljenih skupno okrog 170 prebivalcev. V zameno za rušitev njihovih nepremičnin so dobili druga poslopja v približno enaki vrednosti v krajih, kamor so se izselili.⁴⁸

Izgon sorodnikov partizanov in sodelavcev partizanskega gibanja v rajh

Poleg streljanja talcev je bil eden od najbolj drastičnih ukrepov nemškega okupatorja za zajezitev partizanskega gibanja izselitev prebivalcev, ki so bili v sorodu s partizani ali osumljeni sodelovanja z njimi, in sorodnikov ustreljenih talcev v notranjost rajha. Tako kot na Sp. Štajerskem so tudi na Gorenjskem nemške oblasti začele marca 1942 sistematično zapirati in izganjati sorodnike partizanov in ubitih talcev.⁴⁹

Po Ferencjevih ocenah so od 26. marca 1942, ko so v taborišče Rajhenburg poslane prvi transport, do 22. avgusta 1944, ko so v taborišče Feilnbach poslane zadnjega, iz preselitvenih taborišč Št. Vid nad Ljubljano in Goričane pri Medvodah izselile v Nemčijo 31 transportov s 4185 izgnanci s celotne Gorenjske.⁵⁰ Izgnane so jih torej več kot leta 1941 v prvem izselitvenem valu. Pri teh transportih so za leto 1942 v glavnem uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva (RKFDV)⁵¹ v Berlinu zapisali, da gre za »naselitev ponemčenja zmožnih Slovencev, ker je njihov podrobni rasni pregled opravil urad SS *Alpenland* in so vsi razen redkih izjem v rasnem oziru bili razglašeni za zmožne ponemčenja«.⁵²

V omenjenih transportih so bili tudi izgnanci iz kamniškega okrožja. Vsi poimenski sezname tako izgnanih Gorenjcev v fondu blejske podružnice RKFDV niso ohranjeni, na podlagi tistih, ki so se ohranili, pa lahko ugotovimo, da so izgnani iz kamniškega

46 SI AS 1626, t. e. 1, Bericht über der Räumung des Grenzstreiffens in Oberkrain, 13. 6. 1942. Prim. Ajlec in Repe, *Razkosana Slovenija*, 146.

47 SI AS 1603, t. e. 36, Flucht der Einwohner der Ortschaft Razbure, Gmd. St. Martin b. Litai nach Italien, 15. 12. 1941.

48 SI AS 1626, t. e. 1, Berichte über die Räumung des Grenzstreiffens in Oberkrain, 1942–43, Der Beauftragte für die Räumung des Grenzstreiffens (Dr. Nimpfer) an den Landrat z. Hd. Herrn Oberregierungsrat Dr. Doujak in Stein/Oberkrain, S. 4. 1943.

49 Ibid.

50 Ferenc, *Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno*, 2; *Raznarodovanje*, 211, 212.

51 RKFDV – Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums.

52 SI AS 1626, t. e. 2, Besprechung von 12. 10. 1942 im Stabhauptamt über die Lage in Oberkrain und die Besiedlung dieses Gebietes, 14. 10. 1942.

okrožja predstavljali kar okoli 60 odstotkov gorenjskih izgnancev, v posameznem transportu pa zelo različen delež izgnanih. V nekaterih transportih so predstavljali zgolj 20 odstotkov, v drugih pa kar 90 odstotkov. Tako so v transportu v taborišče Windsheim (13. julija 1942) prevladovali preživeli iz požganih vasi Gradišče v Tuhinjski dolini in Korena pri Krašnji, v transportu z dne 28. avgusta 1942 v Ecksberg na Bavarskem so bili v 90 odstotkih prebivalci iz občine Lukovica (Koreno, Zlato polje), 14. septembra 1942 so v transportu v Altötting prevladovali izseljeni prebivalci občine Kamniška Bistrica, pri transportu 30. januarja 1943 v Feilnbach na Bavarskem pa je med deportiranimi iz kamniškega okrožja bila večina izseljenih iz občin Kresnice in Moravče.⁵³

Tabela 1: Transporti prisilno izgnanih Gorenjcev v notranjost rajha v letih 1942 in 1943 ter število izgnanih iz kamniškega okrožja v okviru posameznih transportov

Datum deportacije	Kraj deportacije	Število deportiranih Gorenjcev	Od tega število deportiranih iz okrožja Kamnik
13. 7. 1942	Windsheim, Bavarska	194	103
27. 7. 1942	Rathsberg, Zg. Avstrija	171	35
28. 8. 1942	Ecksberg, St. Muhldorf, Bavar.	192	185
14. 9. 1942	Altötting, Bavarska	179	144
12. 10. 1942	Altötting, Bavarska	156	69
30. 1. 1943	Feilnbach, Bavarska	300	175
22. 4. 1943	Rottmannshöhe, Bavarska	147	90
Skupaj		1339	801

Vir: SI AS 1626, t. e. 2, mapa Izseljeni Slovenci, 1942–1943

Ker podatki o tej kategoriji izselitev niso popolni, bi lahko podali oceno, da je bila med okupacijo iz kamniškega okrožja v tej kategoriji izgnana nekoliko več kot zgolj 801 oseba, verjetno okoli 1100. Večinoma je šlo za ženske in otroke ter starejše moške, saj so mlajše moške iz izseljenih vasi večinoma postrelili že na območju kamniškega okrožja.⁵⁴ Za primerjavo naj navedemo, da je bilo iz radovljiškega okrožja v nemška taborišča v letih 1942 do 1944 izseljenih okoli 1230 sorodnikov partizanov in ustreljenih talcev, leta 1941 pa v prvem valu selitev v Srbijo okrog 450.⁵⁵ Točno število izseljenih sorodnikov partizanov in ustreljenih talcev za kranjsko okrožje ni bilo doslej nikjer navedeno, ocenjuje se, da jih je bilo okrog 1850⁵⁶ (od tega okoli 450 z območja predvojnega sreza Škofja Loka).⁵⁷

⁵³ SI AS 1626, t. e. 2, mapa Izseljeni Slovenci (seznami), 1942–1943.

⁵⁴ Z območja današnje UE Kamnik je okupator v tej kategoriji med okupacijo izgnal skupno 313 oseb, od tega 50 moških, 109 žensk in 102 otroka. Glej Peter Klavčič, »Nekaj podatkov o prisilnem izseljevanju Kamničanov v letih 1941 do 1945«, 387, 388.

⁵⁵ Križnar, *Jeseniško okrožje*, 428.

⁵⁶ To število dobimo, če od števila 4185 vseh med letoma 1942 in 1944 izseljenih Gorenjcev odštejemo število 1230 za jeseniško okrožje in 1100 za kamniško.

⁵⁷ Križnar, *Škofjeloško okrožje*, 337.

V vse to pa niso zajeti tisti, ki so jih okupatorske oblasti poslale v koncentracijska taborišča (Mauthausen, Dachau, Auschwitz, Ravensbrück). Takšnih zapornikov, ki so jih nemške oblasti za razliko od prej obravnavne kategorije lahko dokazljivo obtožile konkretnega delovanja proti Tretjemu rajhu, naj bi bilo po okvirnih ocenah v celotnem kamniškem okrožju okoli 200. Če pogledamo doslej znane podatke na območju današnje UE Kamnik, ki obsega dobro četrtno tedanjega kamniškega okrožja, je bilo zgolj smrtnih žrtev koncentracijskih taborišč 42 (3 v Auschwitzu, 13 v Mauthausnu, 23 v Dachauu in 3 v Ravensbrücku),⁵⁸ ni pa natančno znano, koliko jih je ta taborišča preživel. Običajno so bili v omenjena taborišča poslani neposredno iz gestapovskih zaporov (krajevnih ali centralnega v Begunjah) in ne prek zbirnih taborišč Šentvid in Goričane kot prej omenjena kategorija izgnancev.⁵⁹ Razlika med izgnanci na eni in interniranci v koncentracijskih taboriščih na drugi strani je bila tudi v deležu smrti. Medtem ko so v taboriščih za izgnance umirale večinoma starejše osebe in dojenčki oziroma mlajši otroci, so v koncentracijskih taboriščih umirale vse starostne kategorije, tudi ljudje v najproduktivnejših letih.

»Prostovoljna« izselitev prebivalcev pred partizanskim nasiljem v rajh

V okviru medvojnih okupatorjevih preseljevanj civilnega prebivalstva je obstajala tudi t. i. »prostovoljna preselitev«, kot so jo večkrat poimenovali nemški viri.⁶⁰ Šlo je za preselitev prebivalcev, ki so se čutili življenjsko ogrožene zaradi neposrednih groženj partizanov. Nekateri od njih so bili tarče groženj partizanov, ker so nemškim oblastem izdajali njihove položaje in gibanje po vaseh, drugi so postali tarče, ker so opravljali določene (nižje) oblastne funkcije v okupatorjevi upravi, tretji, ker so se njihovi sorodniki prostovoljno nahajali v nemških ali protipartizanskih enotah.

Zaradi številnih partizanskih vojaških aktivnosti spomladi 1942⁶¹ se je do konca junija v mestu Kamnik pojavilo kar precejšnje število takšnih beguncev, ki so bodisi začasno (zgolj ponoči ali za nekaj dni) bodisi za stalno zapustili svoje domove. Izhajali so pretežno s podeželja in iz bolj odročnih vasi. Po nekajtedenskem bivanju v Kamniku pa so jih nemške oblasti na njihovo lastno željo transportirale v notranjost rajha – največkrat na Koroško, nekaj družin pa tudi v osrednjo Nemčijo. Tako je v Kamniku poleti 1942 v Samostanski ulici, najverjetneje v prostorih leto prej ukinjenega frančiškanskega samostana, nastalo begunsko taborišče za te begunce. Da je bilo njihovo število v Kamniku precej veliko, kaže poziv, ki ga je v začetku julija 1942 vodja delovne skupine za naseljevanje Nemcev pri blejski podružnici RKFDV, inž. Nimpfer, naslovil na

⁵⁸ Milan Suštar, ur., *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik* (Kamnik: Občina Kamnik, 2004), 9–71.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Okupator jo v svojih dokumentih namreč večkrat poimenuje »prostovoljna preselitev« (*»freiwillige Umsiedlung«*), za takšne preseljence pa uporablja tudi izraz »begunci« (*»Flüchtlinge«*).

⁶¹ Damjan Hančič, »'Vaške straže' na Gorenjskem v letu 1942,« *Dileme : razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 73–114.

kamniškega deželnega svetnika dr. Hermann Doujka. V pozivu ga je prosil, naj pošlje begunske družine iz Kamnika v taborišče RAD v Vetrin pri Celovcu in ga obvesti o odhodu transporta.⁶² Kmalu nato je prišlo do določenih komunikacijskih težav, saj je sredi julija 1942 dr. Friedl, namestnik koroškega gauleiterja v zadevah pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva, obvestil vse tri okrožne deželne svetnike z Gorenjske, da so transporti gorenjskih beguncev na Koroško prispeli brez vnaprejšnje vednosti njegovega urada. Prosil jih je, naj o vseh prihodnjih transportih beguncev pravočasno seznanijo tako vodjo gorenjske podružnice državnega komisarja za utrjevanje nemštva majorja Maierja Kaibitscha kot tudi njega kot njegovega namestnika.⁶³ Čez teden dni je pod oznako »*Zaupno*« kamniški deželni svetnik Doujak vsem orožniškim postajam v kamniškem okrožju poslal dopis glede prehodnega begunskega centra v Kamniku. V dopisu jih je obvestil, da lahko tudi v prihodnje osebe, »*katerih življenja in premoženje ogrožajo bande, sprejemajo v prehodnem domu v Samostanski ulici v Kamniku, kjer jih bodo tudi zbrali skupaj za nadaljnji transport na varno mesto na Koroškem*«. ⁶⁴ Pri tem je posebej poudaril, da je preselitev ogroženih oseb v notranjost rajha »*popolnoma skladna z nemškimi narodno-političnimi ukrepi*«, zato morajo tudi orožniške postaje vsem takšnim prosilcem pomagati, a je hkrati opozoril, »*da je iz tega varnostnega ukrepa treba izločiti tiste osebe, ki so se dotlej s svojo držo izkazale, da niso vredne tega, da bi bile preseljene v stari gau*«. ⁶⁵

V začetku avgusta 1942 so iz okrožnega preskrbovalnega urada pri kamniškem deželnem svetniku blejski podružnici RKFDV poslali tudi sezname vseh takih beguncev, ki so jih deportirali iz Kamnika v osrednjo Koroško.⁶⁶ S teh seznamov je razvidno, da je od začetka julija do konca septembra 1942 v Begunskem taborišču organizacije za ljudsko blaginjo (NSV) Kamnik, kot se je uradno imenovalo, bivalo različno dolgo, od nekaj dni do nekaj tednov, po več desetih ljudi, tako odraslih kot otrok. Šlo je za člane več družin.⁶⁷ Prevladovali so prebivalci Tuhinjske doline (Šmartno, Snovik, Praproč), doline zgornje Kamniške Bistrice in Godiča ter doline reke Črne (Krivčevo, Podstudenec), nekaj pa jih je bilo tudi iz hribovitih predelov doline med Domžalami in Blagovico oziroma iz Črnega grabna (Lukovica, Velika Lašna, Čeplje, Trnovče).⁶⁸ Medtem ko so nekatere družine prihajale na novo, so druge iz tega taborišča s transporti sproti odvažali v osrednje dele koroškega gaua. Na seznamih je v nemščini pisalo »*Transport beguncev v Celovec*«, kar je pomenilo transport v begunski taborišči Vetrinj (*Stein bei Viktring*) in Grabštajn (*Grafenstein*), obe nedaleč od Celovca.⁶⁹

62 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte, Flüchtlingslager Stein, Sondermaßnahmen–Flüchtlinge, 1. 7. 1942.

63 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte nach Altgau, 16. 7. 1942.

64 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte in den Altgau, 23. 7. 1942.

65 Ibid.

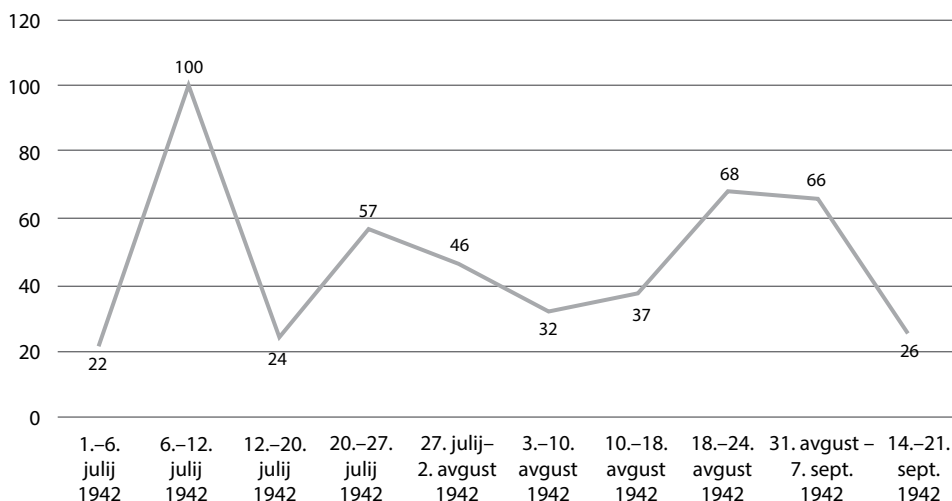
66 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte, 8. 8. 1942.

67 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingslager Stein, 1942, sezname: 1.–6. 7. 1942, 6.–12. 7. 1942, 12.–20. 7. 1942, 20.–27. 7. 1942, 27. 7. – 3. 8. 1942, 3.–10. 8. 1942, 10.–18. 8. 1942, 18.–24. 8. 1942, 31. 8. – 7. 9. 1942, 14.–21. 9. 1942).

68 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte, Flüchtlingslager Stein. Sammeldurchlassschein, Folgende Flüchtlinge Fahren mit dem Transport von NSV Flüchtlingslager nach Klagenfurt: 9. 7. 1942, 11. 7. 1942, 24. 7. 1942, 7. 8. 1942, 25. 8. 1942.

69 Ibid.

Graf 2: Gibanje števila oseb v prehodnem begunskem taborišču NSV v Kamniku

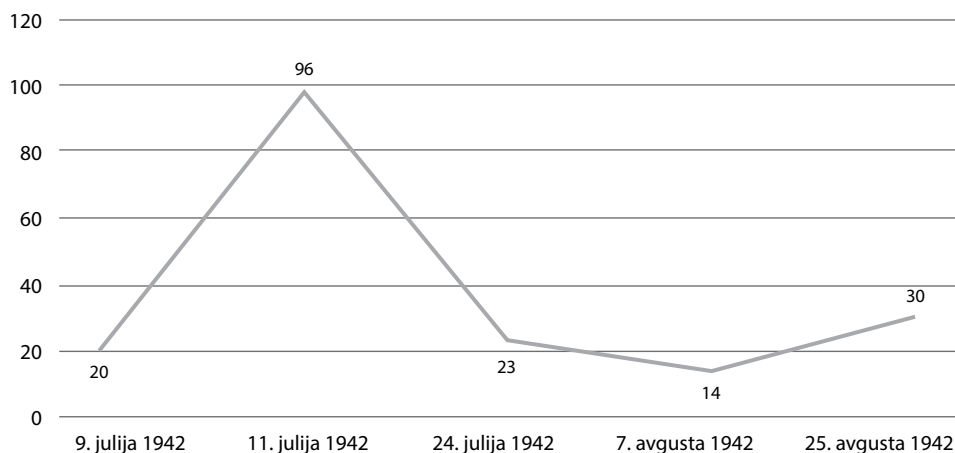
Vir: SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingslager Stein, 1942, sezname

Iz ohranjenih seznamov je razvidno, da naj bi iz prehodnega begunskega taborišča v Kamniku med junijem in koncem avgusta 1942 odpeljali proti Koroški 313 beguncev. Tako je 9. julija 1942 begunsko taborišče v Kamniku zapustilo 20 oseb, 11. julija 1942 kar 96, 24. julija 23 oseb, 7. avgusta 1942 14 oseb in 25. avgusta 1942 še dodatnih 30 oseb.⁷⁰ Poleg navedenih datumsko znanih transportov pa obstajata še dva različna seznama po 65 oseb (skupaj 130), ki so jih iz kamniškega taborišča transportirali v Celovec, vendar brez navedenega datuma odhoda.⁷¹

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid.

Graf 3: Število deportiranih beguncev na Koroško iz prehodnega begunskega taborišča v Kamniku na posamezen datumsko znan dan odhoda transporta

Vir: SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte, Flüchtlingslager Stein. Sammeldurchlassschein, Folgende Flüchtlinge Fahren mit dem Transport von NSV Flüchtlingslager nach Klagenfurt: 9. 7. 1942, 11. 7. 1942, 24. 7. 1942, 7. 8. 1942, 25. 8. 1942

Na Koroškem pa je kmalu zmanjkalo prostora za njihovo nastanitev. Urad RKFDV iz Celovca je namreč v začetku septembra 1942 obvestil vse tri gorenjske deželne svetnike, da sta bili 10. septembra 1942 begunski taborišči »za *prostovoljne preseljence iz Gorenjske*« v Vetrinju in Grabstanju razpuščeni in da bo treba v prihodnje takšne begunce pošiljati v novoustanovljeno begunsko taborišče St. Gertraud v Labotski dolini.⁷² To se je nahajalo ob izstopni železniški postaji Frantschach–St. Gertraud, nekaj kilometrov severno od Volšperka (Wolfsberg). Tja so verjetno premestili tudi vse begunce ali vsaj večji del iz prejšnjih dveh razpuščenih taborišč. Vendar tudi tam kmalu ni bilo dovolj prostora, ker so že štiri dni kasneje nekatere gorenjske begunce iz taborišča St. Gertraud prek Salzburga prepeljali v Bad Lauterberg pri Oberharzu v osrednjem delu rajha (Sp. Saška, blizu meje s Turingijo).⁷³

V zvezi s tem je treba omeniti tudi dva dopisa blejskega urada RKFDV iz sredine oktobra 1942, kjer je poleg problematike transportov iz prehodnega taborišča za sorodnike in podpornike partizanov v Medvodah izpostavljena tudi problematika beguncev, ki so Gorenjsko zapustili zaradi partizanskega delovanja. Ker se je tedaj v taborišču v St. Gertraud pri Volšperku za takšne begunce z Gorenjske nahajalo še 256 oseb, med njimi 137 otrok, je Maier Kaibitsch vodji salzburškega urada SS in policije predlagal, da se teh oseb v skladu z dogovorom med poveljstvom varnostne policije in varnostne službe na Bledu ne bi prisilno transportiralo v notranjost rajha, ampak bi jih

⁷² SI AS 1603, t. e. 72, Reichskommissar für die Festigung Deutschen Volkstums an das Landratamt Stein, Kraingurg und Radmannsdorf, 10. 9. 1942.

⁷³ AS 1626, t. e. 2, Oberkranerische Flüchtlinge, 14. 9. 1942.

lahko, takoj ko bi varnostne razmere to dovoljevale, vrnili domov na Gorenjsko.⁷⁴ Ob tem je ugotavljal, »da se prisilna izselitev politično neprimernih oseb v rajh tekoče nadaljuje, po drugi strani pa se je začelo tudi izseljevanje prostovoljcev«. V zvezi s slednjim je bilo že 16. septembra 1942 dvajset družin oziroma 94 oseb, ki so se javile prostovoljno, iz taborišča St. Gertraud pri Volšperku s transportom poslanih prek Salzburga v taborišče Bad Lauterberg v Harzu (Sp. Saška, blizu Turingije) kot izredna delovna sila.⁷⁵ S priloženega seznama je razvidno, da je šlo pri tem transportu večinoma za osebe iz kamniškega okrožja (približno tri četrtine), ki jih najdemo že na prejšnjih seznamih transportiranih beguncev iz Kamnika na Koroško.⁷⁶ To so bili Jeras iz Velikega Hriba v Tuhinju, Malner iz Duplice pri Kamniku, Oražem iz Velike Lašne, Peternel iz Šmartnega v Tuhinju, Pogačar iz Čepelj/Trnovče, Podmilščak iz Krašnje, Senožetnik iz Zavrha pri Črnicu, Zupan iz Preserij, Štrukelj iz Kompolj, Vešligaj iz Duplice, Volčini z Vira, Završnik iz Šmarce.⁷⁷ Poleg teh najdemo na seznamu še tri družine iz kranjskega okrožja: Klemence iz Tržiča, Merčune iz Križ in Trampuše iz Medvod.⁷⁸

Maier Kaibitsch je že istega dne »o transportih prostovoljnih preseljencev z Gorenjske« poročal tudi uradu državnega komisarja za utrjevanje nemštva v Berlinu. Ugotavljal je, da je »med tistimi Slovenci, ki so bili zaradi sodelovanja z nemškimi oblastmi ogroženi od partizanov«, največ manjših kmetijskih posestnikov in obrtnikov iz najrazličnejših krajev Gorenjske. Na koncu poročila je zapisal: »Ta skupina beguncev je tako politično kot rasno brezhibna, da jo je treba, ker gre za izreden varnostni ukrep, obravnavati posebej. Ti ljudje ne bodo izseljeni, ampak se bodo po osvoboditvi svoje domovine ponovno vrnili na Gorenjsko ali pa bodo kot delovna sila prostovoljno odšli v stari rajh.«⁷⁹ To naj bi se že zgodilo z dvajsetimi družinami, ki so 16. septembra 1942 odšle v Bad Lauterberg in so izrecno izjavile, da se nočejo nikoli več vrniti na Gorenjsko, zato so bile »zaradi tega predvidene za ponemčenje in trajno naselitev v rajhu«. ⁸⁰ Hkrati je predlagal, da bi tudi prej omenjenih 256 oseb, ki so še bile v taborišču St. Gertraud, študentje medicine rasno pregledali.⁸¹ Poročilo je zaključil z besedami, ki odražajo zadovoljstvo nemških oblasti nad takšnih priseljivanjem Gorenjcev v rajh: »Pospešujemo vsakršno prostovoljno preselitev Gorenjcev v stari rajh in jo v vsakem primeru podpirajmo.«⁸²

Čez mesec dni, sredi novembra 1942, so iz berlinskega urada RKFDV poslali blejski podružnici tega urada dopis, v katerem so na osnovi dopisa, ki ga je pred mesecem

74 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Besprechung von 12. 10. 1942 im Stabhauptamt über die Lage in Oberkrain und die Besiedlung dieses Gebietes, 14. 10. 1942.

75 Ibid.

76 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Slowenenflüchtlinge aus Oberkrain von Lager St. Gertraud nach Bad Lauterberg/Oberharz, 14. 9. 1942.

77 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingstransporte, Flüchtlingslager Stein.

78 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Slowenenflüchtlinge aus Oberkrain von Lager St. Gertraud nach Bad Lauterberg/Oberharz, 14. 9. 1942. Prim.: SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, An den Reichkommissar für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle – Umsiedlung D, 10. 7. 1943, Bericht über die Dienstreise nach Litzmannstadt von 1. 3. in 1. 9. 1943, 10. 3. 1943.

79 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Besprechung von 12. 10. 1942 im Stabhauptamt über die Lage in Oberkrain und die Besiedlung dieses Gebietes, 14. 10. 1942.

80 Ibid.

81 Ibid.

82 Ibid.

dni poslal Maier Kaibitsch, prosili za kar najhitrejšo dostavo kartotek 59 slovenskih družin, ker so jih nameravali poslati v Lublin na ozemlje »*poljskega*« generalnega gubernija.⁸³ Poleg tega pa so zaprosili še za vse kartoteke 20 družin, ki so jih sredi septembra 1942 poslali iz taborišča St. Gertraud v Bad Lauterberg.⁸⁴ Spraševali so tudi, ali so članom družin, ki so bile predvidene za naselitev v Lublinu, že izročili izkaznice na osnovi podelitve državljanstva Tretjega rajha na preklic.⁸⁵ Kot izvemo iz dopisa iz začetka marca 1943, so imele to skupino nemške oblasti namen zadrževati na ozemlju starega rajha zgolj tri mesece. Nato bi jo, če bi razmere dopuščale, vrnili nazaj na Gorenjsko, če pa to ne bi bilo mogoče, bi jo naselili v Lublinu.⁸⁶ Vendar do tega potem ni prišlo, ker so to možnost zavrnil in so se moški začeli prijavljati za opravljanje dela v krajih v starem rajhu, kjer so čakali na nadaljnji transport.⁸⁷

Upad števila beguncev v letu 1943 in ponovno povečanje v letu 1944

Razmere na Gorenjskem so se konec leta 1942 in v večjem delu leta 1943 toliko umirile, da ni več prihajalo do tako množičnega prihoda slovenskih beguncev na Koroško. Še več: ti begunci so se začeli vračati na svoje domove. Konec novembra 1943 je namreč kamniški urad za ljudsko blaginjo, ki je deloval v okviru urada okrožnega vodje nacistične stranke v Kamniku, poslal prepis pisma celovškega vodje urada za utrjevanje nemštva, da na njegovem področju ni nobenega begunca z Gorenjskega več, saj so bili v sodelovanju s kamniškim deželnim svetnikom vsi premeščeni nazaj v kamniško okrožje. Če pa bi se še pojavili, so določili, naj se transportirajo v taborišče Parsch pri Salzburgu, ki je bil v pristojnosti salzburške podružnice RKFDV.⁸⁸

Zaradi povečanja obsega partizanskega nasilja konec leta 1943 in spomladi 1944⁸⁹ se je pritok beguncev z Gorenjske v »*stari gau*« kmalu spet povečal. Tako je avgusta 1944 glavni urad RKFDV vse tri okrožne deželne svetnike na Gorenjskem obvestil, da je taborišče Parsch na Salzburškem za gorenjske begunce, ki jih ogrožajo partizani, polno in ne more več sprejemati novih beguncev, »*zato naj v prihodnje takšne begunce pošiljajo v begunsko taborišče St. Gertraud v Labotski dolini na Koroškem*«. ⁹⁰ Vendar v tistem času fluktuacija beguncev ni bila več množična, pač pa so z Gorenjskega na Koroško bežali posamezniki oziroma posamezne družine v lastni režiji.

83 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Ansiedlung von Slowenen in Lublin, 14. 11. 1942.

84 Ibid.

85 Ibid.

86 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Slowenenflüchtlinge aus Oberkrain von Lager St. Gertraud nach Bad Lauterberg/Oberharz, 14. 9. 1942; An den Reichskommissar für die Festigung deutschen Volkstums, Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle Umsiedlung D, 10. 7. 1943; Bericht über die Dienstreise nach Litzmannstadt von 1. 3. in 1. 9. 1943, 10. 3. 1943.

87 SI AS 1626, t. e. 2, Izseljeni Gorenjci 1941–43, Bericht über die Dienstreise nach Litzmannstadt von 1. 3. und 1. 9. 1943, 10. 3. 1943.

88 SI AS 1603, t. e. 72, Oberkrainer Flüchtlinge, 27. 11. 1943, Abschrift–Oberkrainer Flüchtlinge, 26. 11. 1943.

89 Hančič, *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem*, 48, 180.

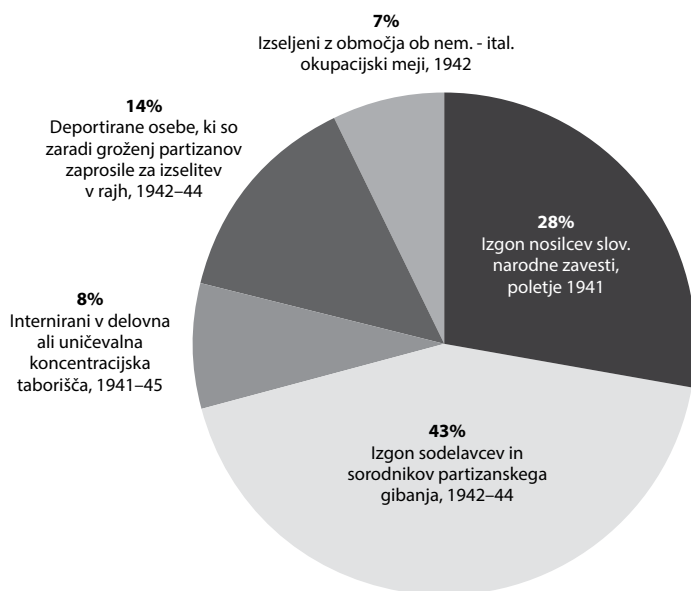
90 SI AS 1603, t. e. 72, Flüchtlingsunterbringung aus Oberkrain im Lager St. Gertraud/Lav., 4. 8. 1944.

Zaključek

V obdobju nemške okupacije v letih 1941–1945 je v kamniškem okrožju prihajalo do številnih nasilnih oblik preseljevanja prebivalstva. Doslej je bilo to bolj malo raziskano področje. Če so se poskusi prikaza te problematike dotikali prvega vala izseljevanj in izseljevanja sorodnikov talcev in podpornikov partizanskega gibanja, pa se nekaterih drugih izseljevanj raziskovalci sploh niso dotaknili. Glede prvega vala izselitev spomladi 1941 so manjkali zlasti podatki o poklicni strukturi izseljenih, pri selitvah podpornikov partizanskega gibanja v letih 1942 do 1944 pa natančnejši številčni obseg izseljenih iz kamniškega okrožja v okviru transportov drugih izseljenih Gorenjcev v rajh. To sedaj v veliki meri odpravlja ta raziskava, čeprav končno število vseh izseljenih iz zadnje kategorije zaradi pomanjkanja gradiva še vedno ostaja približno, od 800 do 1100. Doslej v zgodovinopisju v celoti spregledana tema pa je bilo organiziranje transportov v notranjost rajha za tiste prebivalce, ki so jih ogrožali partizani. Zato je predstaviti te teme v članku posvečeno nekoliko več prostora. Prav tako se prispevek dotakne tudi manj znane tematike izseljevanja iz obmejnega pasu ob novi nemško-italijanski okupacijski meji na JV kamniškega okrožja.

Predstavljena raziskava je pokazala, da so nemški okupatorji za potrebe lažje germanizacije lokalnega prebivalstva že v prvih tednih po okupaciji izselili tiste, ki so v lokalnem okolju pred vojno predstavljali temelj slovenske narodne zavesti: slovenske učitelje, duhovnike, redovnike in redovnice, nekatere najvišje nosilce predvojnih političnih in upravnih funkcij. Tisti, ki so imeli družine, so bili izseljeni skupaj z njimi, tako da je bilo skupno število izgnanih z ozemlja kamniškega okrožja še večje, okrog 700. Kasneje so sicer predvidevali izselitev še večjega dela za naciste rasno ali politično neustreznega prebivalstva, vendar se to iz različnih vzrokov ni zgodilo. Med letoma 1942 in 1944, ko se je v okrožju močno razmahnilo partizansko gibanje, pa je okupator iz varnostnih razlogov v Nemčijo deportiral še okoli 1100 podpornikov partizanskega gibanja in sorodnikov partizanov, ki so jih predhodno zbrali v zbirnih taboriščih Šentvid pri Ljubljani in nato Goričane pri Medvodah. Tiste prebivalce, ki so jim neposredno dokazali protidržavno delovanje, so iz več lokalnih policijskih zaporov, med njimi je bil najbolj znan v Begunjah, deportirali v različna delovna ali uničevalna koncentracijska taborišča (Dachau, Mauthausen, Auschwitz, Ravensbrück). Spomladi leta 1942 so nemške oblasti v jugovzhodnem delu okrožja izvedle tudi preselitev okoli 170 prebivalcev iz ožjega obmejnega pasu ob novo začrtani nemško-italijanski državni meji. Preseljeni so bili večinoma v bližnje kraje v okrožju in so dobili bodisi nadomestno parcelo/hišo bodisi denarno odškodnino. Poleti 1942 so nemške oblasti iz zbirnega begunskega taborišča v Kamniku v okolico Celovca (Vetrinj, Grabštajn) prepeljale okoli 320 prebivalcev kamniškega okrožja, ki so se umaknili iz svojih domov zaradi groženj partizanov; nekatere izmed njih so nato prepeljali tudi v notranjost rajha. Tja pa je v letu 1944 iz istih razlogov pobegnilo oziroma se umaknilo tudi več posameznikov in družin, katerih moški člani so opravljali kakšno lokalno oblastno funkcijo (na primer župansko) ali bili pripadniki katere od protipartizanskih formacij.

Graf 4: Prikaz deležev posameznih kategorij izseljenega prebivalstva iz okrožja Kamnik, ki so ga med drugo svetovno vojno (1941–1945) izselile nemške okupacijske oblasti

Viri in literatura

Arhivski viri

- NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana:
 - NŠAL 332 – Zapuščine škofov, Gregorij Rožman, 1896–2007.
- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 1603 – Deželni svetnik okrožja Kamnik, 1941–1945.
 - SI AS 1626 – Pooblaščenec državnega komisarja za utrjevanje nemštva, Urad Radovljica, 1942–1943.

Literatura

- Ajlec, Kornelija in Božo Repe. *Razkosana Slovenija. Okupacijske meje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2021. <https://doi.org/10.4312/9789610604419>.
- Budna, Nataša, Jože Dežman in Janez Lušina. *Gorenjski partizan. Gorenjski odred 1942–1944*. Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992.
- Dolinar, M. France. »Slovenska škofa in okupacija.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 41, *Slovenci in leto 1941 – Znanstveni posvet »60 let začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*, št. 2 (2001): 201–10.
- Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

- Ferenc, Tone. *Izbrana dela, Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 2, Raznarodovanje*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2010.
- Hančič, Damjan. »Uršulinski samostan v Mekinjah do leta 1941.« V: Marija Jasna Kogoj, ur. *Tristo let ljubljanskih uršulink*, 93–114. Ljubljana: Družina, 2002.
- Hančič, Damjan. *Revolucionarno nasilje na vzhodnem Gorenjskem, 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.
- Hančič, Damjan. »'Vaške straže' na Gorenjskem v letu 1942.« *Dileme: razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine* 7, št. 2 (2023): 73–114. <https://doi.org/10.55692/d.18564.23.9>.
- Hančič, Damjan. »Nemška kolonizacija kamniškega okrožja v letih 1941–1945.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 94, št. 4 (2023): 79–101.
- Hančič, Damjan. »Meja med Tretjim rajhom in Italijo v južnem delu okrožja Kamnik.« *Kronika* 73, št. 1 (2025): 155–172. <https://doi.org/10.56420/Kronika.73.1.09>.
- Karakaš Obradov, Marica. »Migracije Slovencev na hrvaško območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo).« *Prispevki za novejšo zgodovino* 52, št. 2 (2012): 139–74.
- Klavčič, Peter. »Nekaj podatkov o prisilnem izseljevanju Kamničanov v letih 1941 do 1945.« *Kamniški zbornik* 7 (1961): 387, 388.
- *Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine*. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.
- Križnar, Ivan. *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Jesenice, Ljubljana: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 2000.
- Križnar, Ivan. *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.
- Križnar, Ivan. *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945: kranjsko okrožje 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB Kranj, Občinski odbor ZZB NOV Tržič, 2007.
- Malešič, France. »O družini Malešičevih.« V: Jana Svetec in Andreja Humar Gruden, ur. *Od doma do šole. Zbornik ob 100-letnici Društvenega doma (1911–2011) in šolske stavbe (1912–2012) v Mekinjah*, 293–301. Kamnik, Mekinje: Osnovna šola Frana Albrehta Kamnik in Krajevna skupnost Mekinje, 2012.
- Vidali, Ivan. »Boj za svobodo – Izbrani spomini udeležencev NOB v Kamniškem okrožju.« *Kamniški zbornik* 7, (1961): 7–250.
- Žnidarič, Marjan. »Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 41. *Slovenci in leto 1941 – Znanstveni posvet »60 let začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*, št. 2 (2001): 191–200.

Damjan Hančič

THE RELOCATION OF THE CIVILIAN POPULATION IN THE KAMNIK DISTRICT BY THE OCCUPIERS DURING WORLD WAR II

SUMMARY

During World War II, the German occupiers carried out forcible relocations of the population in the Kamnik district and the rest of the occupied Upper Carniola. Around 2,500 people were relocated from that district, representing around 4 % of its population at the time. The occupying authorities relocated the largest number of the Kamnik district inhabitants between the beginning of 1942 and the end of 1944 as part of their efforts to destroy or weaken the Partisan movement. Such deportees were deported to Germany (or to the “Old Reich”) due to their favourable racial assessment. These relocations accounted for as much as 43 % of all forced relocations in the Kamnik district during the war. These deportations were also related to the internment of those directly accused of working against the Reich (8 % of all deportations during the war). These were the collaborators of the Liberation Front, captured Partisans, or other active fighters against the German occupying authorities. They were deported to various labour or extermination camps. This means that the response of the German occupiers to the emergence of the Partisan resistance movement caused as much as half of the total relocations of the population during the occupation. In terms of numbers, the third group consists of the deported representatives of the Slovenian local pre-war intelligentsia and proponents of Slovenian national consciousness (monks, priests, teachers). They were deported during the first weeks of the occupation in the spring and early summer of 1941 to ensure that the Germanisation of the rest of the population proceeded as quickly and smoothly as possible (28 % of the relocations during the war). They were deported even before the beginning of the armed resistance against the occupiers, mostly to Croatia and Serbia. However, some of them (especially priests) returned to the Province of Ljubljana already during the war. The fourth group in terms of numbers consists of those whom the occupying authorities relocated to the “Old Reich” at their own request, especially in 1942, but also between the end of 1943 and the end of 1944 to escape the Partisan violence (14 % of all deportations during the war). If we add to this percentage the two aforementioned groups of those deported and interned by the occupiers in response to the rise of the Partisan movement, we can see that the German occupiers carried out 65 % or almost two-thirds of all deportations from this district during the war due to the Partisan movement’s activities. Apart from suppressing the Partisan movement in the field and accelerating Germanisation, the German occupiers’ interests in such relocations from the Kamnik district and the rest of Upper Carniola to the Reich were mainly based on economic and “national-political” reasons. The people resettled in the Reich

represented a much-needed additional workforce for the German economy, both in industry and agriculture, while their good racial assessment also had a positive impact on their future integration into the “German national community”, as planned by the Nazis. People who had fled the Partisan violence were favoured in this regard because they were not only racially but also politically eligible for Germanisation, which could not be said for the deported relatives and supporters of the Partisan movement. The smallest deported or relocated group of people from the Kamnik district consisted of those evicted from the 200-metre zone directly along the German-Italian occupation border. They were mainly relocated to nearby towns and received either a replacement property in kind or monetary compensation for the loss of their homes.